

BEVEZETÉS

1945. májusában egy új típusú háború ért véget Európában. A 2. világháborút követő rendezés is teljesen eltért a korábbiaktól. A győztes szövetséges nagyhatalmak „antagonisztikus kooperációja” eleve megnehezítette bármilyen egységes békerendszer létrejöttét. A legfőbb problémát Németország jövője jelentette. A nagyhatalmak hosszú távon csak a náci Németország szétzúzásában egyeztek meg, az azt követő időszakról egységes program nem született. A közös ellenség legyőzésével ismét a felszínre kerültek a győztesek ellentétei, amelyek tovább nehezítették az egyébként is nehéznek tűnő rendezést.

A nagyhatalmaknak, illetve egyes vezető politikusaiknak természetesen napvilágot láttak különféle elképzeléseik Németország jövőjéről. Ezen tervek kezdetben az 1870 előtti állapotot kívánták visszaállítani, vagyis a Harmadik Birodalom területén több önálló német államot létrehozni. Lényegében hasonló jellegű volt már az 1941-es (!) moszkvai szovjet-angol külügyminiszteri konferencián elhangzott brit javaslat, illetve Roosevelttel amerikai elnök Teheránban ismertetett elképzelése is.

Az ún. „felosztó tervek” legtipikusabb és legkidolgozottabb példája Henry Morgenthau amerikai pénzügyminiszter tervezete (1943), melyet kiadványunkban közlünk. A német politikusok számára hírbedtté vált tervezetnek is lényeges része az ország területi megcsonkítása és önálló német államok létrehozása. Ezen túl fő célja a maradék állam maximális decentralizációja és agrárországgá süllyesztése. Fontos része a tervezetnek a természetbeni jóvátételek kérdése, illetve a német gazdasági kapacitás minél nagyobb kihasználása. Összességében a tervezet a győztesek megalázó diktátuma lett volna, amely nem nyújtott igazi jövőképet a német nép számára. Bár a tervezetet a háború befejezése után egészében elvetették, jelentősége mégis nagyobb. Az 1945–47 közötti időszak

megszálló politikája (az ún. JCS 1067-es direktíva)¹ a tervezet számos elemét átvette és alkalmazta is: a decentralizációt a gazdaságban és a politikában, a náciítlanítás következetes szigorát (legalábbis az amerikai zónában), és a lakosság teljes lefegyverzését. A potsdami konferencia egy ponton már ellentmond a tervnek: Németország gazdasági egységét hangsúlyozzák (más kérdés, hogy ez valójában soha nem működött). A Morgenthau-terv végleges feladására azonban csak a győztesek teljes szembefordulásakor került sor. A később széles körben is ismertté váló terv a hidegháborút megelőző korszak német politikusai szemében az elképzelhető legsúlyosabb megoldás lett volna, így fő törekvésük kezdettől fogva az volt, hogy a tervből lehetőleg minél kevesebb valósulhasson meg.

A „német kérdésben” döntő fordulatra évekig várni kellett, miközben az országot és a fővárost is négy zónára osztották a győztes megszállók. Az egyes zónák között minimális volt a kapcsolat, a megszállók elképzelései pedig annyira eltértek egymástól, hogy képtelenség volt bármilyen közös „össznémet” politikát kialakítani. Emellett az egyes zónák politikai gyakorlata és gazdasági-politikai berendezkedése is alapvetően különbözött. Valamennyi megszálló hatalom az általa irányított zóna berendezkedését tartotta volna irányadónak egész Németország számára.

Hosszú távú megoldást (mindenekelőtt egy békeszerződés keretében) a Külügyminiszterek Tanácsának kellett volna találnia, de még az alapelvekben sem tudtak megegyezni. A fő szakadék a szovjet, illetve a nyugati szövetségesek között húzódott, de a francia és az angolszász megszállók között is sok volt az ellentét. A legfontosabb probléma az lett, hogy a Potsdamban meghatározott gazdasági egység egyáltalán nem létezett: a szovjet típusú tervutasításos rendszert és a nyugati zónákban épülő piacgazdaságot lehetetlen volt összhangba hozni. Ugyanígy alkalmatlannak bizonyult feladatára az egész Németországot érintő

¹ Lényege szerint a német néppel éreztetni kell, hogy mindaz a baj és szenvedés, amely most éri, Németország felelőtlen háborúvezetésének köszönhető. Ez a gyakorlatban gyárieszerezéseket, kemény náciítlanítást, dekartellizálást, illetve demilitarizálást jelentett.

kérdésekben dönteni illetékes szövetséges Ellenőrző Tanács is, amely csak egyhangú határozatokat hozhatott volna.

A nyugati szövetségesek álláspontjai folyamatosan közeledtek egymáshoz, miközben a Szovjetunióval egyre hűvösebbé vált a viszonyuk. Előbb 1947. január elsején egyesült (elvileg csak gazdasági téren) az angol és az amerikai zóna (Bizónia), amely egy lehetséges modellt nyújtott az egységes német berendezkedésre. A két angolszász szövetséges ekkor már felismerte, hogy a német gazdaság európai érték, amelyet nem megsemmisíteni vagy kifosztani kellene, hanem az épülő egységes Európába integrálni. Végül soron ez a felismerés jelentette a Morgenthau-terv végleges elvetését. 1947-re egyre nyilvánvalóbb lett a nagyhatalmi politika fordulata (vö. Truman-doktrína, Marshall-terv). A nyugati nagyhatalmak ún. „containment-politikája” már egyértelműen arra irányult, hogy az általuk ellenőrzött területeket mindenképpen megóvják a szovjet befolyástól. Ennek következménye Európa kettéosztottsága lett, melynek tengelyében a tulajdonképpen ugyancsak megosztott Németország állt. Ez a politikai helyzet lényegében elsímította a nyugati megszállók közti ellentéteket. Miután a nyugati nagyhatalmak számára világossá vált, hogy a Szovjetunióval tett komoly engedelmények nélkül az egységes német államiség nem állítható helyre, egy nyugati külön út mellett döntöttek, melynek célja a három nyugati zóna területén egy önálló német állam létrehozása (az ún. Westlösung, „a nyugati megoldás”). Ehhez a területhez a világpolitika változása esetén a keleti területek is csatlakozhatnak. Tehát esélyt nyújtanak Németországnak a már évek óta tartó gazdasági és politikai káosz felszámolására, de ennek az ország „ideiglenes” kettéosztása az ára.

A tervezet először a londoni hathatalmi konferencia közleményében látott napvilágot (lényegében a Közép-Kelet-Európában történt kommunista hatalomátvételek után). „A londoni ajánlások” mint elvi nyilatkozatok szükségesnek ítélik a német államiség újratervelését, támogatják a BENELUX-államok részvételét a német politikában, valamint szükségesnek tartják egy (szovjetek nélküli) Ruhr-vidéki nemzetközi hatóság létrehozását is. Ezen ajánlások egy gyökeresen új Németország-politika alapjai, amelyek az NSZK megalakulásához

vezettek. Erre adott válaszként a szovjet katonai kormányzó kilépett az Ellenőrző Tanácsból (1948. március 20.).

A londoni ajánlásokat a három nyugati katonai kormányzó (USA: Clay, Nagy-Britannia: Robertson, Franciaország: Koenig) Frankfurtban ismertette saját elképzeléseivel együtt a nyugat-német tartományi miniszterelnökökkel. A Frankfurter Dokumentumok (1948. július 1.) három fő kérdéskört tárgyalnak. Az első dokumentum felhatalmazza a 10 nyugati tartomány (pontosabban ekkor még 12, de Baden, Württemberg-Baden és Württemberg-Hohenzollern később Baden-Württemberg néven egyesült) szabadon választott miniszterelnökeit alkotmányozó gyűlés összehívására, amelynek egy föderatív jellegű állam alkotmányát kell kidolgoznia. Az így megszülető ún. magállamhoz (Kernstaat) a politikai viszonyok változásával azok a németek is csatlakozhatnak, akikről „megtagadták az együttműködést”. A második dokumentum a tartományok ésszerű újjászervezését célozza a német érdekeknek megfelelően. A harmadik dokumentum pedig egy megszállási statutum megteremtését tervezi, amely az önálló német államban a megszállókhöz fűződő viszonyt jogi alapokra helyezheti.

A tartományi miniszterelnökök számára az első dokumentum elfogadása illetve elvetése jelentette a legnagyobb dilemmát. Az elfogadás ugyanis szentesítené Németország – a gyakorlatban már megvalósult – kettéosztását, az elutasítás viszont akár évekre is eltolhatta volna a német kérdés megoldását, elvileg akár rosszabb irányba is. Hosszas viták után végül – kisebb módosításokkal – a miniszterelnökök mindhárom dokumentumot elfogadták. A módosítások lényege az volt, hogy perspektivikusan nem mondanak le Németország egységéről, vagyis a nyugati államalapítást ideiglenesnek tekintik. A kiadványunkban közölt dokumentumok mégis döntő lépéseknek bizonyultak a Német Szövetségi Köztársaság megalakulásához.

A Frankfurter Dokumentumok elfogadásának eredményeképpen ült össze 1948. szeptember elsején – alkotmányozó gyűlés helyett – a Parlamenti Tanács, amely kidolgozta a Német Szövetségi Köztársaság Alaptörvényét. A Frankfurter Dokumentumokban meghatározott alapelveknek megfelelő Alaptörvény a német kérdés ideiglenes megoldását

jelentette, ugyanakkor - legalábbis elvileg - magában hordozta a német-német egyesülés lehetőségét. Még a Parlamenti Tanács megalakulása előtt a franciák is csatlakoztak az Egyesített Gazdasági Területhez (Trizónia - 1948. augusztus 1.), s ezzel kialakult a leendő nyugat-német államterület.

Az Alaptörvény elfogadására végül 1949. május 8-án, a háború befejezésének 5. évfordulóján került sor. A tartományi parlamentek ratifikálták (kivéve a federalisztikus elemeket kevelő Bajorországot), s ezzel gyakorlatilag megszületett az új nyugat-német állam, amely később döntő szerepet játszott a hidegháborús Európa történetében.

Mayer János